

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.125:321.62

О.І. Левченков

ІЗНОВУ ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЇ ПРАВА

У статті йдеться про деякі нові аспекти визначення поняття ефективності дії права, пов'язані безпосередньо з його реалізацією. Звернено увагу на мету правового регулювання й труднощі її досягнення в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: *ефективність права; економічність; раціональність; мета; детермінізм; аксіома; об'єктивна реальність; сумірність.*

В статье идет речь о некоторых новых аспектах определения понятия эффективности действия права, связанных с его реализацией. Обращено внимание на цель правового регулирования и трудности ее достижения в современном украинском обществе.

Ключевые слова: *эффективность права; экономичность; рациональность; цель; детерминизм; аксиома; объективная реальность; соразмерность.*

The article deals with some new aspects of the definition "force of law effectiveness" connected with its installation; and drawn attention to the purpose of legal regulation and the difficulties of achieving it in the modern Ukrainian society.

Key words: *law effectiveness; economy; rationality; purpose; determinism; axiom; objective reality; commensurability.*

Термін "ефективність права" став останнім часом дуже широко вживатися в юридичній літературі. Однак єдності думок стосовно того, що ж слід розуміти під ефективністю дії права, поки що немає¹.

¹ Див.: Левченков А.И. Правовое регулирование общественных отношений в государствах переходного типа: проблемы теории и практики // Вайшвила А., Левченков А.И., Литвинов А.М., Тюринов М.А. Личность и правовое регулирование: творческие поиски раскрепощенного сознания (философия права на постсоветском пространстве) : монография. - Луганск: РИО ЛГУВД, 2006. - С. 30-110.; Левченков О.І. Правове регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичний аспект: монографія. - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. - С. 397-486.

Спершу, коли в юридичній науці ще тільки починалось обговорення проблеми ефективності права, це поняття інколи повністю або частково ототожнювалося з оптимальністю, правильністю, обґрунтованістю, доцільністю самих норм права¹. Та й згодом, коли ефективність права стала трактуватись як *результативність* його дії, обговорення цієї проблеми велося насамперед у плані аналізу заходів забезпечення ефективності², характеристики умов ефективності³ та ін.

Між тим з точки зору процесу впорядкування суспільних відносин ефективність права нерозривно пов'язана з його дією, *реалізацією*. Зрозуміло, щоби право було результативним, воно повинне відповідати певним вимогам як стосовно *місту* (воно повинне адекватно відображати об'єктивну реальність⁴ і закономірності розвитку суспільства, бути науково обґрунтованим тощо), так і стосовно *форми* (воно повинне бути осяжним, систематизованим і т.ін.). Ще Л.С. Мамут розглядав право передусім як комплекс специфічних зв'язків, що об'єктивно складаються, і якостей суб'єктів соціального спілкування, який проявляється у вигляді певного порядку суспільних відносин⁵. Також ефективність права багато в чому залежить від *стану гармонічності суспільних відносин, рівня правової культури та правової свідомості*.

Вплив такого роду умов і передумов на ефективність права наука, безперечно, повинна вивчати. Не можна, однак, не бачити, що стале вивчення теж не просуває нас сьогодні ні на йоту в пізнанні *дійсної* ефективності дії права. Адже в такому разі вивчаються лише процес правотворчості, само право й загальні умови його дії, а не *дія* права як така, не *результати цієї дії*. Інша крайність у трактуванні ефективності права полягає в тому, що ефективність розуміється не просто як досягнення цілей, що лежать в основі відповідних правових норм, а лише як *оптимальне* вирішення цього завдання. Такий підхід до питання уявляється принаймні спірним, оскільки можливість існування різних ступенів ефективності (*умовно* низького, *умовно* середнього й *умовно* високого) цілком очевидна. Більше того, без кількіс-

¹ Див.: Керимов Д. А. Свобода, право и законность в социалистическом обществе / Керимов Д. А. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 143.

² Див.: Беляев Н. А. О методологии юридической науки / Н. А. Беляев, Д. А. Керимов, А. С. Пашков // Методологические вопросы общественных наук. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 135.

³ Див.: Смирнов О. В. Эффективность правового регулирования организации труда на предприятии / Смирнов О. В. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 30.

⁴ Тобто йти від реального до більш реального (a realibus ad realiora)

⁵ Див.: О понимании советского права: "Крутлый стол" "Советского государства и права" // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 62.

них даних про ступені ефективності різних варіантів правового регулювання суспільних відносин вибір оптимального його варіанта практично немислимий. Ще гіршими є справи, коли поняття ефективності права як оптимального досягнення поставлених цілей пов'язується при цьому з *максимальною економією* матеріальних засобів, людської енергії та часу. Адже за такого підходу ми вже говоримо про ефективність не як співвідношення між дійсним результатом і метою відповідного правового припису, а як *співвідношення між досягнутим результатом і застосовуваними для його досягнення засобами*. Але ж таке співвідношення залежить не тільки від достоїнств і недоліків юридичного інструментарію, а й від організаційно-правових властивостей приписів, ефективності дії державних органів, професіоналізму працівників тощо. Урешті-решт ми переходимо до ефективності управління суспільством у розумінні його *економічності й раціональності*, аналогічній ефективності виробництва матеріальних благ. Ефективність такого порядку надзвичайно важлива, але вона лежить дещо в іншій площині, ніж ефективність закону, права¹.

Більшість авторів пов'язували поняття ефективності дії права хоча й не з усіма результатами, але все ж таки з багатьма з них, принаймні з усіма тими, які *корисні для суспільства*². Між тим правова норма може відображати реальну дійсність як *відповідно до її об'єктивних закономірностей, так і всупереч їм*. В останньому випадку, оскільки нескасовану правову норму не можна змінювати або замінювати вимогами практичної доцільності в процесі її застосування, така правова норма починає більшою чи меншою мірою заважати регулюванню суспільних відносин. При цьому навряд чи можна в такому разі сказати, що норма *не ефективна*. Адже норма "працює", хоча результат її дії завдає шкоди суспільству, прогресу, демократії ("сталінські" репресії здійснювалися через "сталінське" кримінальне право з його "драконівськими" нормами дуже ефективно). Тобто, якщо розглядати зміст цього явища з урахуванням його кількісного і якісного виміру, залишається визнати, що в таких випадках ми маємо справу з *негативною ефективністю, ефективністю права зі знаком мінус*³. Отже, урахування у визначенні поняття ефективності правових приписів тільки позитивного оцінного моменту робить це визначення неповним.

¹ Див.: Левченков О.І. Правове регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичний аспект: монографія. - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. - С. 399.

² Див.: Пашков А. С. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления / А. С. Пашков, Д. М. Чечот // Советское государство и право. - 1965. - № 8. - С. 3.

³ Тобто право, яке діє проти людини (adversus hominem), по суті, стає найвищим злом (jus summum saepe summa malitia est).

Є думка, що під ефективністю дії права слід розуміти *сукупність усіх реальних змін, наслідків*, які виникають в об'єктивній дійсності в результаті його здійснення. У цьому випадку поняття ефективності пов'язується з настанням будь-яких варіантів наслідків його дії. Проте ефективність права не тотожна самим цим результатам і наслідкам. Цілком можливим є становище, коли ніяких соціальних змін той чи інший припис не породив, проте з *точки зору процесу управління* він виявляється ефективним, хоча б тому, що й був розрахований на відвернення яких-небудь явищ (наприклад злочинів), на їх ненастання.

Багато авторів, які висловлювали свого часу думки щодо ефективності дії права, прямо виходячи з розуміння права як засобу керування суспільством, давали в принципі правильні формулювання поняття ефективності різних окремих правових категорій як ступеня досягнення тих цілей, які мав на увазі законодавець¹. У цьому зв'язку найточніше розкривав аналізоване питання польський учений А. Подгерецький. Відзначивши, що "якщо йдеться про ефективність дії правових норм, то мається на увазі лише адекватність між наміченими результатами норм і результатами, досягнутими цими нормами", він зовсім не зводив ці результати *тільки до тих, які відповідають цілям норм*. На його думку, негативні ненамічені (незаплановані), а також вторинні результати (тобто такі, які законодавець передбачав і на настання яких погоджувався, оскільки вони є необхідною умовою досягнення основних цілей) являють собою "втрати", тому що вони зменшують продуктивність дії нормативного акта. Оцінка ж ефективності дії правового акта залежить від *пропорцій* настання цих негативних результатів відносно настання результатів намічених².

Отже, якщо розглядати ефективність норм права як явище, пов'язане з процесом управління суспільством (упорядкуванням суспільних відносин), то термін, що його позначає, набуває цілком певного значення. Він виражає відношення *між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою*, для досягнення якої було прийнято й задіяно ту чи іншу законодавчу модель.

На наш погляд, ефективність дії права як *відносно* самостійне суспільне явище має тільки це значення. У всіх інших випадках термін "ефективність" є лише одним із синонімів, що вживаються для позначення інших відносно самостійних явищ: обґрунтованості права, економіч-

¹ Див.: Анашкин Г. З. Эффективность правосудия и судебные ошибки / Г. З. Анашкин, И. П. Петрухин // Советское государство и право. - 1968. - № 8. - С. 59.

² Див.: Podgorecki A. Socjologia prawa. Warszawa, 1962. S. 165-167.

ності його дії тощо. Основним мірилом (масштабом оцінки) ефективності дії правової моделі є та *мета*, заради досягнення якої ця законодавча модель створювалася. На жаль, у загальній теорії права проблема *правових цілей* не отримала досі достатньо повного висвітлення. У тих же роботах, де це питання досліджувалося, воно не ув'язувалося необхідною мірою з практичним завданням визначення ефективності різних норм чинного законодавства. Між тим відповідний аспект вивчення категорії мети у праві має свої особливості. Положення про те, що *безцільних правових норм не буває*, що цілі правових моделей *не видумуються* (не вибираються) довільно, а вони є *соціально-економічно, політично й культурно детерміновані*, є продуктом свідомої діяльності людей, *зумовленою об'єктивно*¹; що ефективність дії правової моделі як системи правових норм тим вища, чим *точніше обрані цілі* відповідають об'єктивним закономірностям розвитку суспільства й чим адекватніші цілям застосовуваним для їх досягнення правові засоби, – ми приймаємо за *аксіому*. Адже при визначенні ефективності дії права нас насамперед повинно цікавити те, *які саме* цілі ставить законодавець, виробляючи правову модель з наступною її реалізацією. Цілком очевидно, що відповіді на це питання можна тільки в плані *характеристики* основних типів цих *цілей* і їхнього значення для оцінки ефективності правових приписів².

Передусім треба зважати на те, що норми права, як правило, мають не одну, а кілька цілей. Причому в сумі цих цілей завжди можна бачити, з одного боку, *кінцеву*, а з іншого – *безпосередні цілі*. Зумовлено ж це тим, що будь-яке право кінцевою метою ставить для себе *впорядкування суспільних відносин*. Відмінність полягає тільки в тому, чи робиться це з волі та в інтересах умовно однієї людини (монарха), домінуючої економічно й політично соціальної групи чи більшості населення країни. Принциповим завжди є лише те, що право фіксує, виражає та захищає в кінцевому результаті *інтереси більшості чи меншості суспільства переважно*.

Але ці *кінцеві мети* окремі групи норм і галузі права слугують через досягнення визначених, більш *конкретних окремих цілей*, які в більшості випадків утворюють доволі складний ланцюг, своєрідну сходинку, піраміду цілей. Звідси випливає ряд важливих висновків.

¹ Але якщо законодавець "захоче" або йому "буде нікуди діватись", то він може "створити" пустопорожню юридичну норму (недіючу), яка працювати не буде, але видимість законотворчої діяльності для виборця буде зроблено.

² Див.: Левченко О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти / Левченко О. І. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 267-269.

По-перше, навіть тоді, коли закон більш-менш детально говорить про цілі встановлюваних ним приписів, їх виявлення, установлення їхніх зв'язків і супідрядності потребує певної теоретичної роботи, зокрема й урахування існуючого вже досвіду. Тим більше це правильно для тих випадків, коли безпосередні цілі визначаються в законі найзагальнішим чином, неповно або не формулюються зовсім. У цьому відношенні філософія права, загальна теорія права й тим паче галузеві юридичні дисципліни повинні ще багато чого зробити *спільно*, щоб вивчення ефективності правового регулювання було поставлено на справді наукові основи.

По-друге, якщо законодавець, установлюючи ту чи іншу норму, мав на увазі кілька безпосередніх цілей, ефективність правової норми повинна визначатися стосовно до всіх цих цілей, із виділенням, якщо це впливає з аналізу цілей, головних і другорядних, прямих і опосередкованих, ненамічених і вторинних тощо. Будь-який інший підхід неминуче спричинить *однобічність у висновках*.

По-третє, визначення ефективності норм права, *але не права взагалі*, повинне здійснюватися на основі *безпосередньої*, а не кінцевої мети, яка при цьому не суперечить останній. Кінцева мета дуже широка, усеосяжна, і її доволі важко застосувати як критерій для оцінки ефективності більш чи менш вузької групи правових норм, однак до цього треба прагнути, бо, як відомо, у прогресивному суспільстві й праві *кінцева мета завжди конкретизована в безпосередніх цілях*.

Другий поділ цілей правових норм як критерію їхньої ефективності – це поділ цілей із точки зору їхнього *регулятивного* значення. За цією підставою цілі права поділяються в юридичній літературі на *перспективні й найближчі*. На жаль, *перспективні цілі* (якщо вони взагалі є), на відміну від Європейського Союзу, у державах перехідного типу (нестабільних соціумах) *не мають юридично обов'язкового значення*. Сьогодні наша країна стоїть перед доленосним вибором (на двох стільцях ми вже "всидіти" не зможемо). Ідеться про вибір, від якого залежатиме доля України, її народу й держави: або продовжиться неупорядкований рух, політичне протистояння, збагачення одних за рахунок зубожіння інших, втрата людського, науково-технічного та гуманітарного потенціалу і, як наслідок, фрагментація і розпад, або консолідація суспільства і влади, формування ефективної моделі соціально-економічного розвитку й суспільна праця заради досягнення поставлених цілей¹.

¹ Див.: Національна доповідь "Національний суверенітет в умовах глобалізації". – К., 2011. – С. 3.

Це те, що ми повинні зробити, це те, що може бути в найближчому майбутньому, а сьогодні поки ще ми маємо суспільство, яке не може задовольнити нікого – ні бідних, котрі ледь зводять кінці з кінцями, ні багатих, котрі почувуються в бідній країні не дуже комфортно і надійно, приховують свої капітали й весь час борються за вплив на владу, бо його втрата майже неминуче спричиняє втрату капіталів, ні людей середнього достатку, бо їхній стан не є стабільним і вони не мають ефективних механізмів забезпечення реалізації своїх інтересів. Виникає парадоксальна ситуація: суспільство *нікого не задовольняє*, та ні в кого немає достатніх сил для змін (необхідних ресурсів держави й безпосередньо економічних)¹.

Найближчі ж цілі характеризуються юридичною *обов'язковістю*, котра може мати як індивідуальний характер (конкретні "цілі-завдання"), так і загальний нормативний ("цілі-напрямки", які регламентують соціальну спрямованість поведінки суб'єктів права). Останні є цільовими нормами, які вводять у загальний юридичний обов'язок *об'єктивну соціальну значущість* у діяльності суб'єктів права.

Але *не всі кінцеві цілі є перспективними*, так само як і *не всі перспективні цілі є кінцевими*; багато з них, по суті відносяться до безпосередніх (законодавець помиляється або умисно приймає таке рішення), хоча й займають більш-менш високе місце в тих конструкціях (пірамідах) безпосередніх цілей, про які йшлося вище. Водночас (і це особливо важливо підкреслити) не всі безпосередні цілі мають регулятивне значення і є найближчими. Як правило, у державах перехідного типу законодавець не хоче й не може ставити довгострокові перспективні цілі, бо всі представники владної еліти, по суті, змушені жити "одним днем" через об'єктивні та суб'єктивні причини. І парламентарі закономірно всі надії покладають на *найближчі, короткострокові безпосередні цілі*, котрі, як звісно, *не є регулятивними*, але хоч деякою мірою вирішують їхні особисті питання та любують інтереси певних соціальних прошарків населення. І справа тут не в тому, якого "кольору" буде наступний президент, бо є багато людей ("еліти" різних рівнів), "які зацікавлені в наявному стані речей, у підтримці корупційності...". Адже, як стверджують Микола й Олександр Михальченки, у чиновників "корпоративний,

Нарешті, третій поділ цілей права, який слід мати на увазі у зв'язку з вивченням ефективності правових норм, можна умовно назвати поділом їх на "матеріальні" та "юридичні".

¹ Див.: Шкіря І. Якщо місто не має перспектив розвитку економіки, чудес там не станеться // Віче № 11. - 2013. - С. 36-37.

"Юридичні" цілі – це завжди лише одна з найнижчих ланок у тому ланцюгу безпосередніх цілей, яким служать відповідні норми. Вони завжди, первісно мають перед собою матеріальні цілі й завжди врешті-решт переходять в останні. Але виокремлювати такі цілі, що умовно названі "юридичними, все ж таки треба. Справа в тому, що ефективність норм права, які служать таким цілям, повинна визначатися виходячи передусім із їх "юридичної", а не більш віддаленої – матеріальної складової, яка стоїть за нею.

При цьому цілком очевидно, що наявність найточніших уявлень про мету правового припису ще не дає можливості судити про його ефективність доти, доки ми не з'ясували, чи було й наскільки досягнуто запланованої мети. *Результати* дії правових приписів, як відомо, перебувають більшою мірою у світі "належного", а не у світі "суцього".

Слід визнати, що на цей час існуючі в Україні органи влади (законодавчі, судові, виконавчі) і юридична наука *не мають достатніх достовірних відомостей про ефективність дії українського права загалом, окремих галузей і норм.* Основна причина недостатньої поінформованості про конкретні результати правового регулювання пояснюється невмінням, а може, і небажанням визначити, які якісні процеси (явища) і в яких кількісних вираженнях є результатом дії саме права загалом, певної правової норми (або групи норм). До цього слід додати, що при виявленні генези правових норм юристи-галузевики, як правило, не враховують в достатній мірі "владеності" норм у живу тканину суспільних відносин. Особливий характер "інституалізації" правових норм створює ілюзію "творчості" правових *установлень законодавцем** і веде до відризу цих установлень від суспільних відносин, що їх породили, до ігнорування об'єктивних властивостей права як явища, котре виростає із соціальної практики, із соціальної діяльності людей. Зокрема, такої помилки припускався С.С. Алексеев, стверджуючи, що люди можуть вплинути на існування права, його властивості й закономірності лиш одним шляхом – шляхом видання нових, скасування або зміни чинних юридичних норм¹. Виходить, що не закономірності існування й руху юридичної матерії впливають на діяльність законодавця, а, навпаки, його діяльність впливає на існування права, його властивості, закономірності та спрямованість. Це *юридичний бік проблеми. Політичний же*

¹ У результаті чого парламентарі створюють *natum jus* – "голе право", яке нічого не регулює і нічим не забезпечується.

² Див.: Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / Алексеев С. С. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 63.

бік полягає в "різношерстості", різноплановості складу української еліти й, природно, незбігу визначення *мети* правового регулювання та шляхів її досягнення. А звідси - "огульне" відкидання "моделей" правового регулювання своїх владних попередників і незаінтересованість у визначенні ступеня їхньої можливої спадкоємності й ефективності в подальшій законотворчій та правозастосовчій діяльності. Щодо "різношерстості" української "еліти" повністю можна погодитися з оцінкою, яку дали автори статті "Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми і тенденції", підкресливши, що вона від самого початку формувалася з ліберально-компартиїно-господарської номенклатури та національно-патріотичних сил, які пішли на змову: одні - щоб *утримати* посади й прибутки, а інші - щоб їх *отримати*¹.

До цього слід додати ще й третю складову української сучасної еліти - "відмитих" членів різнокаліберних ОЗГ 90-х років та їхніх нащадків.

Чи можна створити орієнтовну модель регулювання суспільних відносин, яка була б більш-менш ефективною навіть в умовах непростійності (частої змінюваності) різновекторної влади? *Можна, але важко*. Необхідним є врахування безлічі факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Наприклад, ретельне, незаангажоване врахування *всіх* (або майже всіх) *позитивних і негативних явищ, які впливають на суспільні відносини, й опосередковане відображення їх у нормативно-правових актах*. Якщо спостерігається кількісна і якісна перевага *позитивних чинників*, то отримання допустимого варіанта стану суспільних відносин і досягнення встановленої законодавцем мети правового регулювання стають більш реальними. І навпаки.

Також, крім цього, у моделі має бути *відображена вся складність об'єктивної дійсності* (відносини власності - влади, зафіксовані у праві, співвідношення політичних сил у країні й навіть ступінь тиску міжнародного співтовариства на національну державу і право тощо). Для визначення ефективності дії правової норми (права) доцільно також установити, якою мірою отриманий результат пов'язаний *саме з дією правових притисків*, а не з дією позитивних чи негативних чинників, що впливають на отримання певного результату.

Здійснення такого обчислення необхідне як у тому випадку, коли межі допустимого варіанта суспільних відносин порушуються, так і тоді, коли вони перебувають у рамках допустимого. Адже цілком

¹ Див.: Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми і тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. - 2013. - № 6. - Березень. - С. 22.

можливо, що позитивний результат отримано завдяки дії певних позитивних чинників, а ніяк не внаслідок ефективності правової норми, яка цікавить нас.

Але якщо необхідного соціального результату досягнуто, то постає питання: *як виокремити з нього ту частину, яка є результатом дії безпосередньо правових норм (права)?* Те, що це питання складне, – зрозуміло, і те, що воно потребує розроблення, – також. Одне можна сказати сьогодні точно, що такого виокремлення може бути досягнуто шляхом відносно самостійного вивчення впливу норм права, сприяючих і протидіючих нормам права чинників на відповідні суспільні відносини й синтезу даних, отриманих у результаті дослідження. *В окремих випадках* таке виокремлення можна здійснити за допомогою правового експерименту, який полягає у повній відмові в порядку досліду від правового регулювання певних суспільних відносин і заміні його іншими формами суспільного регулювання (моральними тощо). Але "експериментувати", проводячи різні "реформи" в межах усієї держави з залученням великих верств населення, не врахувавши хоч би приблизно позитивні й негативні наслідки їх реалізації, *не тільки недоцільно, але й украї небезпечно* з огляду на те, що вони відбуваються в нестабільних соціумах.

Вивчення цієї проблеми не можна зводити лише до досягнення або недосягнення за допомогою правових засобів планованого результату. Справа в тому, що дія конкретної правової норми в сукупності з дією інших правових норм, а тим більше інших галузей права та інших факторів у ряді випадків приводить до *непередбаченого побічного результату, який може бути як позитивним, так і негативним*. У першому випадку ефективність норми безумовно підвищується, а в другому – знижується. Але в обох випадках виникає ситуація, за якої ми не вправі судити про ефективність правової норми лише за даними про досягнення тих цілей, які мав на увазі законодавець.

Аналіз ефективності правової норми потребує не тільки виявлення її ролі в отриманні певного результату і його оцінки, але й визначення співвідношення між цим результатом і метою, заради досягнення якої ця норма створювалася. Тут ми безпосередньо стикаємось із *сумірністю суспільних відносин і цілей*. На нинішньому етапі розвитку української правової науки така сумірність, як правило, становить значну трудність. Вона пов'язана перш за все з вибором показника ефективності дії правових норм (права). Відповідь на питання про те, як слід визначати показники ефективності дії окремих правових норм, дасть практика конкретних соціальних досліджень у державах перехідного типу, у тому числі в сучасній Україні.

Використана література:

1. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1971. – 224 с.
2. Анашкин Г. З. Эффективность правосудия и судебные ошибки / Г. З. Анашкин, И. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1968. – № 8. – С. 59–67.
3. Левченко О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти : [монографія] / Левченко О. І. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 528 с.
4. Левченко А.И. Правовое регулирование общественных отношений в государствах переходного типа: проблемы теории и практики // Вайшвила А. Личность и правовое регулирование: творческие поиски раскрепощенного сознания (философия права на постсоветском пространстве) : [монография] / Вайшвила А., Левченко А. И., Литвинов А. М., Тюринов М. А. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. – С. 30–110.;
5. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми і тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. – 2013. – № 6. – Березень. – С. 23.
6. Національна доповідь "Національний суверенітет в умовах глобалізації". – К., 2011. – 132 с.
7. Шкиря І. Якщо місто не має перспектив розвитку економіки, чудес там не станеться // Віче № 11. – 2013. – С. 36–37.
8. Podgorecki A. Socjologia prawa / A. Podgorecki. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1962. – 228 stor.

УДК 340.12(075.8)

Д.В. Андреев

**ПРАВОСВІДОМІСТЬ В СТРУКТУРІ
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

У статті досліджується роль правосвідомості в системі соціально-правових взаємовідносин. Аналіз специфіки соціальної потреби в правовій регламентації, дозволяє виділити правосвідомість як домінуючий елемент соціально-правової комунікації. Дієвість комунікації влади та суспільства дозволить залучити значні верстви громадськості до процесу державотворення.

Ключові слова: *правосвідомість, правові відносини, правові норми, правова інформація, соціально-правова комунікація, процеси державотворення.*

В статье исследуется роль правосознания в системе социально-правовых взаимоотношений. Анализ специфики социальной потребности в правовой регламентации позволяет выделить правосознание как доминирующий элемент социально-правовой коммуникации. Действен-